

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ СУБ'ЄКТІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАУКИ

DESCRIPTION OF MAIN SUBJECTS OF LEGAL LIABILITY IN SCIENCE

Христинченко Н.П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

У статті розглянуто поняття юридичної відповідальності, сформульовано авторське визначення дефініції «юридична відповідальність у сфері науки» як порушення особою суспільних відносин у сфері науки, що тягне за собою передбачену законом відповідальність, яка виражається в застосуванні до правопорушника заходів державного примусу. Крім того, охарактеризовано основних суб'єктів юридичної відповідальності у сфері науки.

Ключові слова: наука, юридична відповідальність, суб'єкт, юридична особа, фізична особа.

В статье рассмотрено понятие юридической ответственности, сформулировано авторское определение дефиниции «юридическая ответственность в сфере науки» как нарушения лицом общественных отношений в сфере науки, что влечет за собой предусмотренную законом ответственность, которая выражается в применении к правонарушителю мер государственного принуждения. Кроме того, охарактеризованы основные субъекты юридической ответственности в сфере науки.

Ключевые слова: наука, юридическая ответственность, субъект, юридическое лицо, физическое лицо.

The article deals with the concept of legal liability, copyright definition formulated definition of "legal responsibility in science" as a violation of a person of public relations in science that entails under law, which is expressed in the application to the offender of State coercion. Furthermore, describes the main subjects of legal responsibility in science.

Key words: science, legal liability, subject, legal entity natural person.

Актуальність теми. Розбудова цивілізованого та демократичного суспільства багато в чому залежить від ефективної державної політики у сфері наукової діяльності. Наука є пріоритетним напрямом функціонування держави, адже саме на основі наукових досліджень здійснюється вдосконалення чинного законодавства, розробляються концепції розвитку низки державних програм у різних сферах життєдіяльності суспільства тощо. Проте розвиток наукової сфери на сьогодні є не достатньо захищеним із боку державно владних інституцій, а тому поширеними залишаються порушення встановлених приписів у сфері науки, що тягнуть за собою застосування до правопорушників заходів юридичного примусу.

Стан наукового дослідження. Проблемні питання юридичної відповідальності в різних сферах суспільного розвитку стали предметом наукового пошуку багатьох учених із різних галузей права, зокрема Б.В. Авер'янов, А.Б. Агапов, В.С. Анджієвський, Ю.П. Битяк, К.І. Белякова, І.П. Голосніченко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Б.М. Лазарев, Н.М. Оніщенко, І.С. Самощенко, Ю.М. Стариков, І.А. Тимченко, Х.П. Ярмачі та інші. Проте доводиться констатувати, що питання юридичної відповідальності у сфері наукової діяльності є дослідженими лише фрагментарно.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні, на жаль, на законодавчому рівні питання юридичної відповідальності у сфері освіти та науки врегульовано неоднозначно, існують певні колізії та прогалини. Так, наприклад, у Законі України «Про наукову та науково технічну діяльність» [1] узагалі нічого не

зазначено про відповідальність у сфері науки чи техніки. У Законі України «Про освіту» [2] міститься окремий розділ під назвою «Відповідальність за порушення законодавства про освіту», проте в ньому увагу зосереджено лише на тому, що посадові особи та громадяни, винні в порушенні законодавства про освіту, несуть відповідальність згідно із чинним законодавством України. Проте в розділі не вказано конкретні види правопорушень, за які може настати відповідна відповідальність.

Зважаючи на зазначене, метою статті є розкриття поняття юридичної відповідальності у сфері науки, визначення її основних суб'єктів і їх загальна характеристика.

Переходячи до безпосереднього розгляду поняття відповідальності у сфері науки, насамперед варто розкрити правову природу дефініції «відповідальність» у юридичній літературі. Наприклад, І.С. Самощенко визначає юридичну відповідальність як реакцію держави на правопорушення, яка полягає не тільки в осудженні винного та застосуванні до нього юридичних санкцій, а й у державному примушенні порушника до виконання встановлених вимог [3, с. 16]. З точки зору С.С. Алексєєва, юридична відповідальність – це обов'язок особи зазнати заходів державного примусу, покарання за порушення закону [4, с. 266]. На думку Л.І. Спиридонова, юридична відповідальність є мірою державного примусу, яка виражається в негативних наслідках для правопорушника, що наступають у вигляді позбавлень особистісного або майнового характеру [5, с. 286].

Досить цікавим є підхід С.О. Комарова до визначення юридичної відповідальності, тобто виконання правопорушником обов'язків на основі державного примусу, правове відношення, що виникає між державою й особою, на яку покладаються обов'язки зазнати несприятливих наслідків і позбавлень за вчинене правопорушення [6, с. 286].

Таким чином, у більшості випадків науковці основний акцент роблять на негативному аспекті державного примусу, тобто застосуванні до порушника засобів примусового характеру, у той час як перспективна (позитивна) сторона юридичної відповідальності залишається поза увагою.

Охарактеризувавши наукові позиції щодо визначення поняття «юридичної відповідальності», вважаємо за необхідне надати авторське визначення юридичної відповідальності у сфері науки: це порушення особою суспільних відносин у сфері науки, що тягне за собою передбачену законом відповідальність, яка виражається в застосуванні до правопорушника заходів державного примусу.

Розглянемо основних суб'єктів юридичної відповідальності у сфері науки. Аналізуючи справи про порушення у сфері науки, варто зазначити, що чітких видів суб'єктів правопорушення не існує в жодному нормативно-правовому акті, а тому їх визначення має здійснюватися на основі дослідження цих актів у сукупності. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» суб'єктами наукової й науково-технічної діяльності є вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники [1]. Таким чином, вищенаведених осіб можна назвати суб'єктами юридичної відповідальності, адже кожний із них наділений відповідною правоздатністю, дієздатністю і деліктоздатністю, тобто здатністю нести відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків.

Наступним суб'єктом юридичної відповідальності є посадові особи та державні службовці науково-дослідних органів і наукових установ, яким притаманні такі ознаки:

1) правові норми про відповідальність за порушення на службі враховують особливості служби як виду трудової діяльності;

2) для них встановлюється підвищена відповідальність;

3) існують спеціальні заходи відповідальності за службові правопорушення (пониження в посаді, пониження в спеціальному званні, позбавлення рангу державного службовця);

4) притягнення службовця до відповідальності за правопорушення не виключає того, що ці ж його дії можуть бути кваліфіковані також як інший вид правопорушення [7, с. 34–36].

Відповідальність посадових осіб і державних службовців дещо відрізняється від «рядових» працівників: ученого, наукового співробітника та інших. До посадових і службових осіб відносять керівників навчальних закладів, установ та організацій, осіб, які здійснюють різні організаційно-розпорядчі дії. Так, наприклад, О.В. Петришин зазначає, що в

цілому необхідно визначити такі особливості інституту юридичної відповідальності державних службовців порівняно з пересічними громадянами:

1) більш широке коло підстав юридичної відповідальності;

2) наявність таких підстав відповідальності, які застосовуються тільки до державних службовців;

3) підвищений рівень відповідальності щодо тих її видів, які поширюються на громадян;

4) наявність складів протиправних дій, які прямо пов'язані з володінням державно-владними повноваженнями [8, с. 25].

Характеризуючи відповідальність посадових і службових осіб, варто також зазначити, що значний обсяг відповідальності визначений Кримінальним кодексом України, особливо ті склади злочину, що стосуються відповідальності у сфері службової діяльності та у сфері вчинення корупційних діянь, що також можуть стосуватися наукової сфери. Під корупційним правопорушенням, відповідно до Закону України «Про засади запобігання та боротьби з корупцією», варто розуміти умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною в ч. 1 ст. 4 цього закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність [9].

Тобто до таких осіб може бути застосована як кримінальна, так і адміністративна відповідальність. Зокрема, ст. 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено обов'язок дотримуватися встановленого законом обмеження щодо одержання подарунка (пожертви) [10]. Іншим прикладом є ст. 172-8 – незаконне розголошення або використання в інший спосіб особою у своїх інтересах інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень, ст. 172-7 – неповідомлення особою безпосереднього керівника у випадках, передбачених законом, про наявність конфлікту інтересів тощо.

До посадових і службових осіб наукових установ, організацій, науково-дослідних інститутів також може застосовуватися й кримінальна відповідальність. Наприклад, ст. 364 Кримінального кодексу України передбачено покарання за зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб тощо [11].

Досить цікавим підходом є визначення наукової установи чи наукової організації як окремого суб'єкта юридичної відповідальності. Наукова установа та наукова організація наділені відповідними правами та обов'язками, несуть за свої дії передбачену законом відповідальність, а тому визнаються юридичними особами. Як зазначає О.В. Михайленко, суть юридичної особи полягає в наданні

статусу самостійного суб'єкта права об'єднанням людей із метою захисту приватних прав та інтересів як його учасників, так і третіх осіб, що вступають із ним у майнові відносини, що забезпечує стабільність цивільного обороту [12, с. 110].

Загальновідомо, що здійснення наукової діяльності у відповідних спеціалізованих наукових установах не можливе без спеціального обладнання: технічних матеріалів, лабораторій, хімічних і токсичних речовин, що використовуються для певних досліджень, використання, зберігання хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин тощо, а тому існує пряма небезпека від цих та інших матеріалів. З огляду на це є пряма небезпека завдання шкоди. Так, досить згадати норми Цивільного кодексу України, а саме ст. 1187, відповідно до якої джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогненебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак і собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку [13]. Таким чином, науково-дослідна установа несе відповідальність за дії свого працівника, який допустив порушення, що спричинили наслідки у вигляді шкоди. Іншим прикладом цивільної відповідальності є відповідальність юридичної особи за дії свого працівника, що також закріплюється на законодавчому рівні.

Характеризуючи суб'єктів юридичної відповідальності у сфері науки, варто зазначити, що ці суб'єкти тісно взаємопов'язані між собою та можуть легко переходити від одного суб'єкта до іншого. Як приклад наведемо норму ст. 1172 Цивільного кодексу України, відповідно до якої юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [13]. Тобто юридична особа, у якій працює працівник, що який завдав шкоди, відповідає за зобов'язаннями працівника та відшкодовує за нього шкоду. Водночас законодавством передбачено, що юридична особа має право регресу до особи, яка безпосередньо завдала шкоди. Таким чином, у таких правовідносинах суб'єкт змінюється з юридичної особи на фізичну особу. Із цього приводу варто згадати позицію М.В. Удода та О.Г. Літуса, які зазначають, що призначення покарання юридичній особі не звільняє від адміністративної відповідальності за це правопорушення винну фізичну особу. Одночасне притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності фізичної особи не звільняє від адміністративної відповідальності за це правопорушення юридичну особу. Отже, орган, що розглядає конкретну справу про адміністративне правопорушення, мусить довести провину як юридичної, так і фізичної особи [14, с. 92].

Таким чином, правопорушення у сфері науки характеризується значною кількістю суб'єктів їх скоєння, до яких відносять як фізичних, у тому числі посадових та службових, так і юридичних осіб. Відповідальність за порушення встановленого порядку роботи та функціонування наукових установ, інших правопорушень у сфері науки визначається як Кодексом України про адміністративні правопорушення, так і Кримінальним кодексом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 р. № 1977-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
2. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – Ст. 451.
3. Самощенко И.С. Правонарушение и юридическая ответственность : [учебное пособие] / И.С. Самощенко. – М. : Изд-во ВЮЗИ, 1966. – 30 с.
4. Алексєєв С.С. Общая теория права : в 2 т / С.С. Алексєєв. – М. : Юрид. лит., 1981– . – Т. 1. – 1981. – 360 с.
5. Спиридонов Л.И. Теория государства и права / Л.И. Спиридонов. – М., 1995. – 302 с.
6. Комаров С.А. Общая теория государства и права : [курс лекций] / С.А. Комаров. – М. : Манускрипт, 1996. – 286 с.
7. Лазарев Б.М. Специфика ответственности должностных лиц / Б.М. Лазарев // СССР-ГДР: государственная служба : сб. научн. труд. – М., 1986. – С. 32–38.
8. Петришин О.В. Правовий режим державної служби: питання загальної теорії : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Петришин ; Нац. юрид. акад. наук. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – 36 с.
9. Про засади запобігання та боротьби з корупцією : Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
11. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
12. Михайленко О.В. Публичные юридические лица в частном праве и частные юридические лица в публичном праве / О.В. Михайленко // Журнал российского права. – 2011. – № 3. – С. 109–117.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
14. Удод М.В. Адміністративна відповідальність юридичних осіб / М.В. Удод, О.Г. Літус // Вісник Академії митної служби України. Серія «Право». – 2010. – № 1. – С. 90–95.